

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 29, 2019, 4

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 29, 2019, 4

ISSN 1408-5348 (Tiskana izd.)
ISSN 2591-1775 (Spletna izd.)

UDK 009

Letnik 29, leto 2019, številka 4

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Alexander Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralčić (HR), Darko Darovec, Goran Filipi (HR), Devan Jagodic (IT), Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Mateja Matjašič Friš, Darja Mihelič, Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Edward Muir (USA), Vojislav Pavlović (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (ME), Andrej Rahten, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjević, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Gorazd Bajc

**Gostujoči urednik/Editore ospite/
Guest Editor:**

Dean Komel

Prevajalci/Traduttori/Translators:

Petra Berlot (it.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Založnika/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / *Società storica del Litorale - Capodistria*© / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / *Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment* / *Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente*©

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18
e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** <http://www.zdjp.si/>

Redakcija te številke je bila zaključena 30. 11. 2019.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), Mestna občina Koper, Luka Koper d.d.

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series Historia et Sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia è inserita nei seguenti data base* / *Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA); Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL).

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.
All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Dean Komel:** Kontemporalnost razumevanjskega konteksta kot podlaga interdisciplinarne humanistike 531
La contemporaneità del contesto di comprensione come base dell'umanistica interdisciplinare
Contemporality of the Context of Understanding as the Basis of Interdisciplinary Humanities
- Tina Bilban:** Življenjski svet kot temelj razumevanja znanosti 549
Il mondo della vita come fondamento per la comprensione della scienza
The Life-World as the Meaning-Fundament of Science
- Jožef Muhovič:** Preokvirjanja v noosferi. Spremembe v interakcijskih razmerjih med umetnostjo in humanistično znanostjo od razsvetljenstva do danes 563
Sovrapposizioni nella noosfera. Modifiche nelle relazioni di interazioni tra le arti e le discipline umanistiche dall'Illuminismo a oggi
Reframing in the Noosphere: Changes in Interactive Relations between Art and the Humanities from the Enlightenment to the Present Day
- Manca Erzetič:** Vprašanje o zgodovinski umeščeni človeške eksistence 577
La questione della collocazione storica dell'esistenza umana
Rethinking the Relationship between Human Existence and Historical Experience
- Brane Senegačnik:** Individualnost in problem interpretativnega obzorja 589
Individuality and the Problem of the Interpretative Horizon
L'individualità e il problema dell'orizzonte interpretativo
- Andrej Božič:** Pesniški kon-tekst(i) ob rob pesmi Paula Celana "Unlesbarkeit" 603
Con-testo(i) poetici al margine della poesia "Unlesbarkeit" di Paul Celan
The Poetic Con-text(s) Paul Celan's Poem "Unlesbarkeit"
- Aleš Maver & Gorazd Bajc:** Mimobežnost dveh Evrop: premisleki o nerazumevanju evropskega Vzhoda na evropskem Zahodu 613
La centrifugalità di due Europe: considerazioni intorno alle incomprendimenti in Europa occidentale riguardo l'Europa orientale
Centrifugality of Two Europes: Thoughts on Misconceptions about the Central and Eastern Europe in the West
- Urška Lampe:** Zaščita civilnih oseb v času vojne med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo 625
Protezione dei civili in tempo di guerra tra passato, presente e futuro
Protection of Civilians in Time of War: Past, Present and Future

Mira Miladinović Zalaznik: Nепartizanski odpor proti okupatorju na Slovenskem. Primer plemiške družine Maasburg in sorodnikov ..... 645 <i>La resistenza non partigiana contro l'occupatore in territorio sloveno. Il caso della famiglia nobile dei Maasburg e dei suoi parenti Non-Partisan Resistance Movement against Occupiers in Slovenia. The case of the Noble Family of the Maasburgs and their Relatives</i>	OCENE/RECENSIONI/REVIEWS
Tamara Griesser-Pečar: Položaj katoliške cerkve leta 1945 v Sloveniji/Jugoslaviji v primerjavi z državami za "železno zaveso" ..... 661 <i>La situazione della Chiesa cattolica in Slovenia/Jugoslavia nel 1945 in confronto con i paesi dietro la "cortina di ferro" The Situation of the Catholic Church in 1945 in Slovenia/Yugoslavia in Comparison with the Countries behind the "Iron Curtain"</i>	Todor Kuljić: Prognani pojmovi – neoliberalna pojmovna revizija misli o društvu (Avgust Lešnik) 691
Ana Šela & Mateja Matjašič Friš: Nadzor Službe državne varnosti nad revijo <i>Zaliv</i> ..... 675 <i>La sorveglianza da parte del Servizio di sicurezza nazionale della rivista Zaliv Surveillance by the State Security Service of the Magazine Zaliv</i>	Darko Darovec: Vendetta in Koper 1686 (Boštjan Udovič) 693
	Zdenka Bonin: Delovanje koprskih dobrodelnih ustanov. Prehrana otrok v vrtcu in sirotišnici ter bolnikov v bolnišnici v 19. stoletju (Salvator Žitko) 695
	Lenart Škof: Antigonine sestre: o matrici ljubezni (Jernej Šček) 696
	IN MEMORIAM
	Stane Bernik (1938–2019) (Salvator Žitko) 700
	Kazalo k slikam na ovitku ..... 702 <i>Indice delle foto di copertina</i> ..... 702 <i>Index to images on the cover</i> 702
	Navodila avtorjem ..... 703 <i>Istruzioni per gli autori</i> ..... 705 <i>Instructions to Authors</i> 707

INDIVIDUALNOST IN PROBLEM INTERPRETATIVNEGA OBZORJA

Brane SENEGAČNIK

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: brane.senegacnik@gmail.com

IZVLEČEK

Avtor s fenomenoloških in hermenevtičnih stališč pretresa ekskluzivno družboslovno orientirane modele raziskovanja literature, ki ne upoštevajo individualne psihologije in jezikovne ustvarjalnosti tako avtorja kot recipienta. Razumevanje jezika in kulture kot zaprtega kodnega sistema ne razloži inovacij, ki jih s spontano dejavnostjo prispevajo individuumi, in ne ustreza odprti realnosti literarnega besedila. Članek pokaže točke, v katerih je čisti družboslovni okvir interpretacije nezadosten za obzorje filozofskih, religioznih in zlasti literarnih antičnih besedil. Po analogiji to velja tudi za literarno interpretacijo drugih obdobj in ima implikacije za razumevanje humanistike v celoti: povezovanje preteklih modelov samorazumevanja s kontemporalnim je mogoče samo, če so le-ti odprti za nezvedljivo človeško individualnost in radikalna vprašanja, ki jih zastavlja.

Ključne besede: interpretacija literarnega besedila, sociološke in kulturološke metode literarne interpretacije, kodni modeli, individualnost, antična literarna besedila, eksistencialna hermenevtika

INDIVIDUALITY AND THE PROBLEM OF THE INTERPRETATIVE HORIZON

ABSTRACT

Drawing on phenomenological and hermeneutical arguments, the author seeks to demonstrate inadequacy of currently dominant trends in the field of literary research focused almost exclusively on social origins and functions of literature. The main point of author's criticism is their intrinsic lack of interest in individual psychology and in the linguistic creativity of both author and reader. The problems arising from framing the meaning of classical literary texts, especially those dealing with highly personal experiences, in modern, purely objectivist terms of social science cannot be ignored: what is clearly needed is a broader anthropological horizon and a refined, more sensitive and complex approach to literary texts. This observation may be extended to the interpretation of literature in general and even to humanist studies as a whole.

Keywords: interpretation of literary text, sociological and cultural approaches to literature, code-model, individuality, classical texts, existential hermeneutics

UVOD

Neprehodna mesta in brezpotja so nekaj, čemur se vsaka organizirana oblika mišljenja skuša izogniti, ali še bolje, kar skuša odpraviti. Tako znanosti kot vede, na svoj način tudi humanistične vede, so – ali vsaj naj bi bile – takšno raziskovanje resničnosti, ki omogoča miselno in/ali praktično gibanje po njej. To pa je mogoče le, če je epistemološka prometna infrastruktura učinkovita in uporabna, preprosto rečeno, če poti vedenja po resničnosti obstajajo in če so medseboj povezane. Pri takšni naravnosti na resničnost¹ in v takšnem predstavnem obzorju so neprehodna mesta vedno zgolj začasna in načeloma odpravljiva. Za to obstajajo različne strategije in prijemi, ki pa veliko bolj zadevajo objekt raziskovanja, »neprehodni teren«, kot pa metode, metodiko in metodologijo humanističnih ved (v pomenu, ki ga tem pojmom daje Komel, 2018): v prvi vrsti gre torej za prilagoditev resničnosti, raziskovanega »terena«, resničnostnemu okviru raziskovalne metodologije in v mnogo manjši meri za adaptacijo in reorganizacijo slednje. V sodobnem svetu so tudi cilji humanističnih ved neredko »eksogeni«, nastali in določeni od zunaj, pa naj bodo ta določila čisto ekonomske silnice ali pa tiste predstave o resničnosti, ki v zadnji analizi temeljijo na naravoslovnih ali družboslovnih (v ožjem smislu sociologije) okvirih mišljenja.

Na kaj merim s pojmom »eksogeno« in »endogeno«, bom s historičnega vidika osvetlil v drugem delu besedila, ko bo tekla beseda o hermenevitičnem obzorju antičnih literarnih besedil. A ker gre za splošno in po mojem izredno pomembno vprašanje sodobnega raziskovanja, pa tudi pojmovanja in ustvarjanja literature, mu je treba že zdaj posvetiti nekaj več pozornosti: zato bom v naslednjih razdelkih poskusil v zelo osnovnih potezah očrtati koordinate prevladujočega dojemanja literature, predvsem pa poezije in raziskovanja le-te v »dobi sociološkega stanja zavesti«, kot razume našo sodobnost Paul Veyne (Veyne, 2010). Kje leži poezija na zemljevidu tega časa, kako je označena, kakšna kartografska znamenja kulturne legende jo označujejo? V kakšni meri so le-ta »endogena«: koliko ustrezajo »stanju na terenu«, ker so zarisana na podlagi dela na njem – recepcijskih izkušenj s poezijo? In v kakšni meri je njeno mapiranje »eksogeno«, se pravi: temelji na pogledu »od zunaj«, na kulturološkem in sociološkem raziskovanju njenih funkcij, učinkov in izvorov, ki teoretično zamejujejo njeno relevantnost in celo realnost, ker določajo, da je realno tisto, kar je izrazljivo v jeziku družboslovja?

»ENDOGENI« IN »EKSOGENI« IZVORI
RAZUMEVANJA POEZIJE

Literatura (in literarna veda) je sicer resda samo eno od področij ali oblik humanistike, vendar je izjemno

pomembna, tako v družbenozgodovinskem smislu kot po kompleksnosti in specifičnosti mišljenja, ki ga implicira. Njena specifičnost se navzven kaže v posebnosti literarnega jezika (ednino tu uporabljam samo zato, da bi čimbolj poudaril obstoj posebnega »literarnega prostora« (Blanchot, 1955 in 2012), katerega meje pa so pogosto nejasne in ki je vse prej kot notranje enovit; razlikujoče značilnosti literarnega, formalne in tiste, ki zadevajo razmerje z resničnostjo, so določljive le zelo ohlapno, v posameznih literarnih delih so uporabljane na izredno različne načine in v izredno različnih merah: tako je dejansko primerneje govoriti o literarnih jezikih in o razmerjih literarnih del (in avtorjev) z resničnostjo v množini). Literarna dela so bodisi po svoji tematiki bodisi po svoji pragmatiki, po »družbeni funkciji«, ki jo ima kaka literarna zvrst, ali pa zaradi splošnega ustroja jezika in kulture, v kateri živijo, tesno povezana s širšim družbenim kontekstom, zato jih je seveda smiselno in celo nujno obravnavati v povezavi z njim, torej na načine, ki jih na pregleden način povezujejo s širšim družbenim in kulturnim dogajanjem, ki ta dela, če uporabim izhodiščno podobo, družbeno in kulturno »mapirajo«. Včasih, kot npr. v t. i. angažirani literaturi, tak pristop dodatno spodbuja oblika literarnega jezika in očitno izražen namen literarnega dela. V tem pogledu je zelo težko opredeliti »eksogene« cilje literarnega raziskovanja. Kadar pa se formalne značilnosti literarnega jezika in posebne izkušnje resničnosti, ki (lahko) nastanejo pod njihovim vplivom, izrazito zanemarjajo, je situacija že drugačna: literarnost del postane komaj zaznavna. Korak naprej od ignorance pomeni interpretirati vse specifično literarno (jezikovne oblike in doživljaje) izključno kot posebno – zavestno ali nezavestno uporabljeno – orodje ideologije. Še globlji, bolj konceptualen odmik pa je (post)strukturalistična interpretacija literarnega kot specifičnega izraza globokih družbenih struktur, na katere je le-to v končni analizi zvedljivo brez ostanka. Takšna interpretativna naravnost literaturi dejansko odreja nezvedljivo svojskost (tako ontološko kot psihološko), avtonomnost delovanja in resničnostno avtohtonost, in jo podreja eksogenim namenom in perspektivam.

NEJASNA RAZMERJA: LITERARNOST,
FUNKCIONALIZEM, ANGAŽMA

Resnici na ljubo lahko njeni zagovorniki kot svoj argument navajajo ne tako redke primere angažirane literature, v katerih se »specifično literarno« tesno prepleta s konkretnimi družbenimi (političnimi) praksami in cilji. Seveda je pri tem vprašljiva dejanska literarnost takšnih del: koliko imajo le-ta sama specifično literarno zgradbo in omogočajo oziroma spodbujajo (če ne celo zahtevajo) tisto obliko recepcije, ki jo lahko opredelimo

¹ Ta naravnost se zelo jasno odraža v tem, da so tudi dejavnosti humanističnih ved danes zasnovane in pojmovane skoraj izključno kot raziskovanje in ne več kot spoznavanje resničnosti.

kot ustrezno literarnemu (kakor koli širok in ohlapen že je ta pojem). Iz zgodovine svetovne literature poznamo dela angažirane literature, za katera po zelo široko uveljavljeni (»kanonični«) sodbi velja, da imajo imajo avtentično literarne kvalitete. Kako tedaj razumeti razmerje med literarnostjo in družbenim funkcionalizmom, ki je bistven za obzorje angažirane literature? To vprašanje vsekakor ni enostavno, še zlasti ne tam, kjer se postavlja z vso realno težo: torej ne na ravni splošne opredelitve, temveč v »živi« resničnosti posameznih, konkretnih del.

Prvi vzrok teh težav je nedvomno nejasnost glede tega, kaj so razlikovalne značilnosti literarnega dela v ontološkem smislu. Relativno nezanimanje sodobne literarne vede (in filozofije umetnosti) za to vprašanje teh težav seveda ne odpravlja (prim. Iser, 2006, 163). Kljub različnim, včasih tudi medsebojno polemičnim konceptom literarnosti pa so nekateri danes že tradicionalni argumenti za razmejitev literarnega »diskurza« od tistih diskurzov, ki so neposredno povezani z realnostjo ali so celo njen del, še danes vsaj deloma relevantni. V lapidarni formulaciji Käte Hamburger, denimo, sta »področje umetnosti in resnice ločeni področji« (Hamburger, 2004, 138) »pojem estetske resnice pa aporija« (Hamburger, 2004, 139);² »od zunaj« je mogoče literarno besedilo od neliterarnega razlikovati po tem, ali je to besedilo dejanska izjava dejanskega subjekta v prostorskočasovni (naravni in družbenozgodovinski) dejanskosti oziroma ali je sploh smiselno postaviti vprašanje o tem (Kozin, 2004, 146), »od znotraj« pa po številnih vidikih jezikovne zgradbe, npr. po nezgrešljivo specifičnem vrstnem redu stavkov (Hamburger, 2004, 118).

Ko Roman Ingarden brani svojo koncepcijo kvazi-sodb pred kritiko Käte Hamburger (1957, 14 in *passim*) poudarja, da vidi sicer še »celo vrsto drugih razlik med umetnino in znanstvenim delom [...]: drugačen jezikovni slog, drugačno kompozicijo, posnemovalno in reprezentativno funkcijo predstavljenih predmetov, navzočnost estetsko vrednostnih kvalitet, še posebej pa tudi navzočnost metafizičnih kvalitet« (Ingarden, 1990, 224).³ Kvazi-sodbe pa ima za potezo tehnične narave, »iz katere izhaja svojski čar vsake prave poezije« (Ingarden, 1990, 205).⁴ Posebej nazorno pa očrta razliko med literarnim in znanstvenim: za literarno umetnino je v nasprotju z znanstvenim delom bistveno ravno to, da »ne ugotavlja dobljenih spoznanj in jih ne sporoča drugemu zavestnemu subjektu« (Ingarden, 1990, 381).

Znanstveno besedilo je namreč sestavljeno skoraj izključno iz *pravih sodb*, ki so sicer lahko resnične ali neresnične, vsekakor pa si lastijo pravico do resnice. V njem torej »potuje smerni pramen pomenov stvari skozi vsebino čisto intencionalnih stavčnih korelatov tako, da se stavki nanašajo na objektivno obstoječa stanja stvari« (Ingarden, 1990, 382). Intencionalna stanja, ki jih izziva, so »prozorna« in tiste značilnosti, ki si jih deli z literarnim delom (shematizirani videzi, razodetje metafizičnih kvalitet), imajo v njem povsem druge funkcije ali pa so celo moteče.

Druge oblike diskurzov so seveda zelo drugače povezane z dejanskostjo kot znanstveni diskurz. Primer, ki nas zanima tu, je družbeno angažirani diskurz. Tega ne motivira nevtralna želja po spoznanju, temveč težnja po ohranitvi ali spremembi družbene realnosti, zaradi katere lahko le-to, denimo, tudi zavestno popačeno prikazuje. A tudi zanj je, drugače kot za literaturo, značilno, da se nanaša *neposredno* na realnost ali je vanjo celo neposredno vpleten kot njena funkcija.

Skozi zgodovino in še zlasti v zadnjih desetletjih, je nastala vrsta literarnih oblik, ki zastavljajo posebne izzive razlikovanju med literaturo in neliteraturo in celo po smislu le-tega razlikovanja. To pa seveda ni brez posledic za avtonomijo literature, njene identitete in smisla. Zdi se, da zgoraj omenjeni tradicionalni kriteriji in njihove različice, ne zadostujejo in bi bilo potrebno pritegniti v razmislek tudi vprašanje pojmovanja resničnosti, še zlasti kakor se zastavlja zaradi različnih vidikov razmerja z njo, kot jih razkriva ne le filozofija, temveč predvsem (globinska) psihologija.⁵

MEJNE SITUACIJE

A zdaj – *in medias res*! Oglejmo si tri tipe »problematičnih« recepcijskih in interpretativnih situacij, v katerih je težko razločiti, koliko je smisel literarnega besedila povezan z njegovo konkretno družbenozgodovinsko umeščenostjo ali z njo celo zamejen in koliko je eksistencialno »odprt« za doživljanje tudi izven nje (in izven le-tej analognih situacij):

1. Situacije, ki nastanejo, kadar so besedila z značilnostmi literarne umetnine uporabljena za kako povsem formalizirano družbeno funkcijo (npr. liturgična besedila, himne) ali neposredno vključena v ozko družbeno angažirano, čeprav le napol formalno ali neformalno dejavnost (čisto konkretni primeri tega so npr. Alkajeva *stasiotiká*,

2 Skoraj neverjetno je, da se manj kot pol stoletja po izidu te knjige (Hamburger, 1979), zdi tako temeljno vprašanje, kot je ontologija umetniškega dela, nepomembno (Iser, 2006, 163).

3 Kritika K. Hamburger se nanaša na starejšo izdajo Ingardnov *Literarne umetnine* (Ingarden, 1931), njegov odgovor pa je iz tretje izdaje tega dela (Ingarden, 1965), po kateri je nastal slovenski prevod (Ingarden, 1990).

4 Iserjev (Iser, 2006, 18) očitek, da Ingarden molči o tem, kako se literarne kvazi-sodbe sploh označujejo oziroma da so označene zgolj z žanrskimi konvencijami in ne z jezikovnimi znamenji, ne drži: na ta vprašanja namreč poljski filozof razmeroma izčrpno in precizno odgovori (Ingarden, 1990, 223–225): poleg pomena naslova in podnaslova omeni tudi posebno intonacijo glasu pri glasnem branju, navzre pa tudi, da bi bilo (teoretično) mogoče uvesti posebna grafična znamenja za kvazi-sodbe po zgledu Russelovih znakov asercije v logiki.

5 Posebej pomembno delo v tem oziru je *Ustvarjalni človek* nemškega psihologa judovskega rodu Ericha Neumanna (Neumann, 1959 in 2001).

bojne pesmi, izvajane v okviru družabno-družbene institucije simpozija,⁶ Eluardova pesem *Liberté*) ali tesno navezana na določeno filozofsko ali teološko doktrino (npr. pasusi *Božanske komedije*).

2. Situacije, ki jih ustvarja strogo konceptualistično pojmovanje, po katerem je zunanji, metatekstualni okvir tisti, ki odloča o »umetniškosti« besedila. V takšnih primerih je le-ta izrazito »eksogena«: tudi besedila, ki nimajo (veliko) slogovnih potez, značilnih za literaturo (intrinzičnih literarnih kvalitet), načeloma lahko veljajo za literaturo. To lahko v večjem časovnem okviru prinese specifično spremembo v institucionalnem in osebnem pojmovanju literature in zmanjšuje pozornost, pa tudi občutljivost za tiste slogovne posebnosti, po katerih je bila literarnost tradicionalno določena, v bistvu pa težav z njenim določanjem ne razreši: nejasno mejo prenese v območje literature same, ko pojem razširi, ga obenem zamegli in napravi arbitrarnega. Namesto oblike besedila je odločil en koncept (ali pa avtorjeva ali kritiška določitev) kot povsem zunanja instanca.⁷
3. Situacije, v katerih se briše meja med literaturo in družbeno angažiranim diskurzom po zgledu avantgardističnega brisanja meje med umetnostjo in življenjem. To ima lahko zelo različne oblike, med katerimi je tudi ideološka instrumentalizacija literature za politične projekte ali vključitev le-te v tak družbeni red, v katerem bo predstavljala eno od novih družbenih praks, torej bo sicer ohranila svoje značilnosti, a bo kot taka samo en element v velikem podjetju družbene revolucije, ki bo naddoločal njen smisel. V teh bolj ali manj hipotetičnih ali izjemnih situacijah je rezultat podoben kot v prejšnjem primeru: intrinzične literarne kvalitete izgubijo pomen. To pa se lahko zgodi na dva načina:
  - a) Prvi je ta, da se izbrišejo meje literarnega polja. Kot sam vidim, ima tudi to izbrisovanje dve glavni obliki. V prvi se literarno izgubi v navidez nedoločni celoti »življenja«, ki pa je dejansko vendarle ideološko naddoločena kot pravilna (tako denimo, lahko literatura s svojo »svobodnostjo« rabi za paradigmo in prispeva k promociji vsesplošno »svobodnega« življenja, ki pa je

dejansko opredeljeno kot kritika »malomeščanske« morale). V drugi pa, prav nasprotno, literatura postane integralna funkcija zelo nadrobno določene družbene prakse (npr. »akcijska« literatura, revolucionarna, kulturna poezija, družbenovzgojna, ideološka literatura).

b) Pri drugem, bolj sofisticiranem, se polje literarnega kot tako sicer ne ukine ali zlije z drugimi življenjskimi (jezikovnimi) praksami, temveč literatura kot celotno območje ni več v neposrednem raziskujočem odnosu z resničnostjo, ampak ga ima samo v okviru vnaprej začrtanega in omejujočega družbenega (političnega) projekta: avtonomija literature je zgolj površinska in navidezna, ker so dopuščene le tiste njene oblike, ki jih je mogoče sinhronizirati z vodilno ideologijo (veliko primerov tega je bilo v bivši SFRJ): dovoljena je bila npr. intimistična poezija, vendar le s strogo začrtanimi mejami ideološke sprejemljivosti).

Seveda je v vseh teh primerih – kot tudi na sploh – zelo pomembno, kako so literarna dela interpretirana in posredovana, npr. skozi šolski sistem in različne kulturne institucije in podsisteme: na kaj se pri njihovem posredovanju opozarja, h kakšnim pristopom se (zlasti mlade) recipiente spodbuja ipd. V prvem primeru, pri besedilih, kjer sta smiselna dva načina recepcije, je neko besedilo mogoče brati izključno kot literarno delo ali izključno kot liturgično (ali vsaj kot religiozno) besedilo. Kako vplivajo na bralno perspektivo »izključene« prvine, je vprašanje, na katerega je nemogoče dati splošnoveljaven odgovor v obzorju fenomenološke teorije o primarni in sekundarni existenciah literarnega dela (Ingarden), ki ji v glavnih črtah sledim.⁸ Mogoče pa je reči naslednje: tudi povsem literarno branje nekega npr. liturgičnega pesniškega besedila ne more povsem izključevati antropologije religije, ki ji to besedilo pripada, čeprav to nikakor ne pomeni nujno že konfesionalnega sprejemanja le-te. A da se sploh lahko konstituira doživljaj, ki razkrije lirične antropološke vidike, je potrebno vsaj delno (t. j. metodično) sprejetje antropološkega obzorja te religije, tudi če ga isti bralec v neki drugi fazi recepcije morda ne sprejema več oziroma če neke druge

6 Pri teh pesmih je situacija za sodobnega bralca še dodatno zapletena zaradi fragmentarne ohranjenosti: nekateri *fragmenti* očitno politično funkcionalnih pesmi namreč delujejo docela nepolitično.

7 Vendar to ni aplikacija koncepta *readymade*, ki prevprašuje bistvo in smisel umetnosti, na »literarno polje«, pač pa uporaba kulturne institucije literature in njenega tradicionalnega simbolnega kapitala za družbeno uveljavitev dela, ki ne ustreza tradicionalno uveljavljenim področnim standardom. Nedvomno pa je avantgardna oslabitev tradicionalnih konceptov umetnosti veliko pripomogla k temu, da je takšna situacija sploh mogoča. Docela sociološki okviri, v katerih se literarna dela vse pogosteje kritiško obravnavajo, in argumenti za njihovo družbeno relevantnost (zlasti za odlikovanje z nagradami in medijsko pozornost), pa kažejo, da to ni več gola možnost.

8 Obzorje te teorije posebej omenjam, ker je najbolj realistično uravnotežena in konkretna: ker (vsaj od meni znanih) teorij v največji meri upošteva in najnatančneje opredeljuje tako individualno vlogo avtorja in besedila kot vsakokratnega recipienta, in je obenem odprta za upoštevanje tako okoliščin nastanka kot vsakokratne recepcije.

Slika 1: Hereford Mappa Mundi, Herefordski zemljevid sveta, največji ohranjeni srednjeveški zemljevid sveta, nastal v času okrog leta 1300 (Wikimedia Commons).

vidike te religiozne antropologije (ali sumarno tudi to antropologijo v celoti) kritizira ali celo zavrača. Za konfesionalno, imanentno liturgično branje literarne značilnosti besedila niso tako pomembne, nikakor pa to ne izključuje njihovega upoštevanja. Nasprotno: uporaba literarnih sredstev v oblikovanju tovrstnih besedil je skozi zgodovino izredno pogosta in je pravzaprav na samem izhodišču evropske književnosti. Smisel te uporabe je najbrž težko razložiti drugače kot z dopolnjevanjem, prepletanjem in sinergetičnim razmerjem učinkov, ki jih ima branje v eni in drugi perspektivi.

HISTORIČNA RELATIVNOST MEJA

Ko govorimo o historično oddaljenih besedilih (to pa vsekakor velja vsaj za celotno zgodovino pred modernostjo), bi bilo bolj upravičeno reči, da ob njihovem nastanku ne avtorji ne bralci sploh niso poznali možnosti te dvojne perspektive; nastala je šele veliko pozneje in je izrazito (post)moderna ustvarjalna, recepcijska in interpretativna možnost. Antropološki vidiki, ki jih odpirata ali h katerim recipienta usmerjata obe »naravi« takšnega besedila, če tako rečem, so očitno v določeni meri identični ali pa vsaj niso medsebojno nekompatibilni, kaj šele izključujoči.

Če upoštevamo to, vidimo, da moramo pri besedilih z dvojno naravo biti pozorni še na nekaj: na to, da je uporaba besedila z intrinzičnimi literarnimi kvalitetami za opravljanje družbene funkcije (npr. himnika, liturgija, politično angažirano besedilo) tvegana oziroma sama predpostavlja določeno naravo tega družbenega cilja (ali pa nanj celo vpliva). To je vsekakor izredno kompleksna tematika, pri kateri lahko tu skiciram zgolj nekaj vidikov, ki pa so po mojem zelo pomembni.

Razumljivo je, da je bila literatura – in celo tista poezija, ki ima poteze lirične poezije – v vseh časih priljubljena (in učinkovito) sredstvo raznih družbenih in političnih skupin in oblastnih struktur. Te sile so predpostavljale pomembnost liričnih vidikov antropologije za območje svojega delovanja in so jih zato tudi intenzivno uporabljale. Uporaba le-teh pa je spet predpostavljala relativno visoko literarno kulturo naslovnikov in pa zlasti primerno kompleksne in široke družbene cilje, ki so bili vsaj v osnovi kompatibilni z lirično antropologijo oziroma s tistim samodojemanjem, ki ga predpostavlja lirična poezija. Ti cilji torej niso bili tako družbeno zoženi, da bi bila zanje potrebna samo čisto konkretna družbena akcija ali inertna, napolmehanična dejavnost, kakršno bi ustrezno podpirala, denimo, čista parapolična ali paraliturgična poezija, temveč so bili povezani

s širšimi antropološkimi vidiki, ki jih odpirajo tipično lirična občutja človekove enkratnosti, povezanosti vsega bivajočega, nedoločljivosti biti ipd.

IZZVENEVANJE INDIVIDUALNEGA

Pravkar povedano zadeva predvsem okoliščine konstituiranja sekundarne eksistence literarne umetnine – analogno tem družbeni prostor in kulturni sistemi interpretacije »življenja« predstavljajo pomembne okoliščine za nastanek literarnega dela (in njegove primarne eksistence). Za prevladujoče modele raziskovanja literature (v okviru katere ima lirična poezija sicer minorno vlogo) je značilna »trda« družboslovna perspektiva, v kateri je za individualnost kot integralno instanco v konstituiranju literarne umetnine, komaj kaj prostora. To velja tako v primeru teorij kot diskurzov, če sprejmemo Iserjevo razlikovanje teh pojmov (Iser, 2006, 172), ki sta sicer vsak zase pojma-dežnika.⁹ Ti tako različni modeli raziskovanja se torej osredotočajo na določene vidike družbene resničnosti, v kateri nastaja in živi poezija; in nedvomno odkrivajo nove, presenetljive in relevantne elemente na različnih ravneh: od epohalne in kontinentalne prek žanrske in nacionalne do ravni individualne literarne umetnine. Težave, ki jih prinaša pogosto vprašljiva kompatibilnost teh modelov, sicer nikakor niso majhne, vendar so rešljive sistematično: gre za perspektivno različne družboslovne modele, ki pa načeloma lahko (akademsko, kulturno) koeksistirajo, ker govorijo sicer o vsebinsko zelo različnih stvareh, a v podobnih, medsebojno »prevedljivih« jezikih. Individualnost, še posebej tista, ki se razodeva v liričnem jeziku, pa je po svojem bistvu »ne-u-modelljiva«, nezajemljiva v model, in zato neprevedljiva ali vsaj zelo pomanjkljivo »prevedljiva« v katerega od jezikov družboslovja.

V odnosu do individualnosti so družboslovni modeli raziskovanja poezije primerljivi s kodnim modelom jezika: ta sicer omogoča neskončno kombiniranje elementov, torej individualnih jezikovnih izrazov, ki pa so vsi razložljivi (in načeloma tudi predvidljivi) z osnovnimi pravili koda. Kod sam je v celoti dan vnaprej, vsaka individualnost je tako že ujeta v splošna pravila in s tem relativno nerelevantna; splošno (kod) pa ni trajno inovabilno, odprto – spremenljivo in razširljivo z individualno dejavnostjo.¹⁰ Seveda so se številne nove kritične paradigme, npr. feministični, antikolonialni, postkolonialni (Slemon, 2001, 104), manjšinski, etnični diskurzi, uveljavile prav kot kritika in razbitje »starih« dominantnih diskurzov,

9 Po Iserjevi opredelitvi na zgoraj navedenem mestu »teorija raziskuje določeno snov tako, da jo prevaja v kognitivno terminologijo in sistematično odpira dostop do tega, kar raziskuje«, medtem ko »diskurz mapira teritorij in raziskuje poteze tistega, kar kartira, in ta način začrtuje [projecting] območje, v katerem naj bi se živelo« (Iser, 2006, 172).

10 »Individualnost je pristojni organ [Instanz], in zdi se, da je to edino, kar se upira rigorozni idealizaciji pomena znakov kot takojšnjega in identičnega« (Frank, 1991, 48). Ostro kritiko kodnega modela jezika predstavlja tudi Davidsonova koncepcija komunikacije kot radikalne interpretacije (Davidson, 2001).

in se utemeljevale prav v realnih izkušnjah, ki jih ni mogoče artikulirati z do tedaj veljavnimi hegemonimi kodi.¹¹ Toda tovrstne kritike ne zadevajo »kodnosti« koda, niso usmerjene v *kodni model* jezika ali kulture, temveč zahtevajo bodisi njegovo takšno ali drugačno »dekonstrukcijo« in preoblikovanje¹² ali ga celo povsem zavračajo, vendar ohranjajo *kodni sistem* interpretacije: želijo ga bodisi revidirati (v večji ali manjši meri) bodisi ga nadomestiti z novim.¹³ Zato ne razpirajo koda na tak način kot ga v drugačnih jezikovnih (ali njim analognih kulturnih) modelih človeška individualnost. A naj bo tako ali drugače, zdi se, da se je prostor za individualnost v literaturi kot v kulturi in življenju nasploh radikalno skrčil. Zakaj se to dogaja? In kakšne so posledice tega?

ZMAGOSLAVJE EKSOGENEGA: LITERATURA NA KONCEPTUALNEM ZEMLJEVIDU

To dogajanje ne zadeva zgolj posameznih raziskovalnih smeri ali projektov, takšno »eksogeno« pragmatično samodojemanje se je uveljavilo na celotnem področju institucionalizirane humanistike. Značilno pa je, da je ta od zunaj vsiljena teleologija humanističnih ved v veliki meri sprejeta kot pristna, kakor da bi nastala iz refleksije lastnih epistemoloških osnov. Odsotnost globlje samorefleksije ali vsaj to, da ni zaznati njenega vpliva v institucionalni praksi, imamo seveda lahko preprosto za vpliv diktata ekonomistično usmerjene družbe, kar se potem ponavadi hitro prevede v kritiko neoliberalnih družbenih konceptov in antikapitalistični diskurz, morda celo v bolj parcialne oblike ideološke kritike. A zadeva sega veliko globlje: v osnovne antropološke in ontološke predstave. Razmislek o slednjem pa se v pretežni meri dogaja tako, da ga ni: ali sploh ni več čutiti potrebe po njem ali pa je brez prave diskusije zavrjen kot času neprimeren, anahronističen, neučinkovit ali neznanstven. Čeprav jo je v nepregledno kompleksnih razmerah sodobne kulture težko dokazati skladno z uveljavljenimi argumentacijskimi kriteriji, se mi zdi, da smem in celo moram tvegati tole trditev (bolje rečeno, v strnjeni obliki ponoviti te že davno izrečene kritike): realni skupni imenovalc (čeprav praviloma ne izražen, ali vsaj ne neposredno) teh oblik zavrnitve globlje ontološke in antropološke refleksije

razmer je, da je pragmatično neuporabna, da se torej ne prilega tistemu predstavnemu okviru resničnosti, ki ga začrtuje ta pragmatični imperativ (Iser, 2006, 163); v končni analizi je torej zavrjena »od zunaj«, brez argumentov, ki temeljijo na dejanskem soočenju različnih koncepcij resničnosti in z njimi povezanih jezikov.

To delovanje z vidika moči je posebej učinkovito, ker ni prepoznano kot takšno, temveč se zdi »normalno« in zato tudi normativno, edino upravičeno, »na ravni sodobnosti« (oziroma kontemporalnosti), tako rekoč samoumevno. Kako je to mogoče? Odgovor na to seveda lahko iščemo v različnih smereh: v izročilu, denimo v Heideggerjevi kritiki zahodne misli in njene »pozabe biti«; v izoblikovanju »človeka brez prsnega koša«, kot je kulturne učinke modernitete opisal Clive Staples Lewis (1943 in 1998); v Marcusejevi (1964) anatomiji enodimenzionalnega človeka; ali pa poskušamo razviti čisto nova izhodišča kritike tega stanja. A kakorkoli problematično je že omenjanje tako različnih virov kritike v isti sapi in kamorkoli bi se že napotili, bomo na neki točki skoraj zanesljivo zadeli ob uvodoma skicirani problem: na vero v to, da je mogoče resničnost izčrpno mapirati. Jo zajeti v konceptualni okvir, znotraj katerega je »raziskljiva« tako rekoč brez ostanka, torej v obzorje t. i. instrumentalnega uma, ki potem določa relevantnost ukvarjanja z njo. Družbeno-kulturno prevlado takšne naravnosti na resničnost zagotavlja, kot vemo, predvsem njena očitna učinkovitost, ki se kaže v njenem neposrednem rezultatu: v slepeče naglem in obsežnem razvoju tehnike, ki spreminja neposredno, »osprednjo« življenjsko resničnost do te mere, da se zdi ta sama povsem v dosegu njene moči, če ne celo njena konstrukcija. Kar ima seveda izredne posledice (poleg psiholoških) tudi za osnovne antropološke in ontološke predstave, tudi takšne, da se slednje odpisujejo s seznama relevantnih tem ali pa se scela premeščajo v polje sociologije ali družbene kritike, pri čemer so seveda primerno prilagojene oziroma deformirane. Kar ostaja zunaj tega konceptualnega okvira resničnosti, kot rečeno, ne vzdrži efektivnih kriterijev znanstvenosti in je v vse večji meri izrinjeno iz območja institucionalizirane (torej družbeno vplivne) humanistike kot (kulturno) nerelevantno in tako postaja v določenem smislu celo nerehalno.

11 Elaine Showalter (1985, 141) je npr. kritična tudi do možnosti izražanja ženske izkušnje v mentalnem okviru in kodu nekaterih izrazito modernih, kritičnih teorij, npr. do strukturalističnih diagramov in marksistične razredne borbe.

12 Prim. Anette Kolodny (1985, 151), ki trdi, da je literarna zgodovina sama pripoved/fikcija [fiction] in da se v toliko, v kolikor smo branja naučeni, ne soočamo z besedili, temveč s paradigami, zaradi spremenljivosti argumentov, s katerimi utemeljujemo estetske vrednote, pa je potrebno kritično raziskovati tudi predpostavke, na katerih temeljijo metode, ki oblikujejo našo estetsko občutljivost.

13 Za ilustracijo dva primera. V Williamsovi marksistični interpretaciji je »individualno« sicer načeloma samostojna in odprta, ter zato relevantna kategorija, vendar je obenem tudi povsem prazna, saj je opredeljena zgolj shematično in relativno: njen končni domet je, da v dialektični igri s svojim protipolom, »kolektivnim«, artikulira družbene razmere, ki so jo proizvedle (Williams, 1977). Ecova semiotična pojma *idioklet* in »odprto delo« s svojim pomenom namigujeta na svobodo in veliko vlogo (avtorskega) individuuma v jeziku, dejansko pa je pri pri tem avtorju odprtost samo odprtost kodov znotraj jezikovnega hipersistema, v katerega so udeleženci umetniške komunikacije ujeti. Ker jezika ne morejo inovirati z ustvarjalno uporabo, ki bi se ravnala po njihovih individualnih izkušnjah resničnosti, so tako v najboljšem primeru obsojeni na kombinatoriko že obstoječih kodov.

Posledice tega dogajanja so za humanistične vede enormne. Le-te (še bolj pa njihovi objekti, denimo, umetnosti in filozofija) so namreč nastale iz zelo ali celo povsem drugačne naravnosti na resničnost; takšne, ki ni imela za cilj tekočega, nemotnega poteka raziskovalnih procesov povezanih s kvantitativno merljivimi dosežki in izkoristki. »Neprehodna mesta«, aporije, »impasses« na tradicionalnem zemljevidu humanistike niso veljali za nedopustne systemske napake; pogosto so bili razumljeni kot navdihujoči pojavi, ki po eni strani začitujejo meje diskurzu, po drugi strani pa izzivajo vedno nove poskuse metodično, epistemično in vrednotno različnih osvetljav, ki pa so vnaprej koncipirane kot parcialne in brez iluzornih pretenzij po *obvladujočem zajemu* in vključitvi v to ali ono posplošujočo zgodovinsko pripoved ali kompleksni sistem kulturno-družboslovnega vedenja. Neizbežno so torej sedaj cela področja tradicionalne humanistike ostala izven okvira relevantnosti ali so bila vanj sprejeta zgolj kot nekakšen prežitek; sicer pa so prisiljena dokazovati smiselnost svojega obstoja po nepristnih in zanje bistveno neugodnih kriterijih. Če je do neke mere mogoče konvertirati njihove jezike v jezik kurantnih raziskovalnih programov, pa je stvar drugačna z njihovimi antropološkimi predstavami in ontologijami: te so najpogosteje v tako ostrem nasprotju z dominantno pragmatično, sociologizirano sliko resničnosti, da morajo biti zamolčane ali celo v vedno večji meri opuščane, kar seveda vodi v dolgoročno izgubo pristne podlage humanistike, v njeno postopno deformacijo.

ILUSTRACIJE STANJA: PRIMER KLASIČNIH ŠTUDIJEV

Z nekaj izbranimi primeri s svojega »raziskovalnega« področja bi rad ilustriral konkretne težave, ki jih ima sodobna humanistika s pojmom kontemporalnosti, kakor ga v svoji refleksiji na to temo opredeljuje Dean Komel (Komel, 2018).

Klasična filologija je star(odavn)a veda z zelo bogato tradicijo in skozi stoletja utrjeno metodiko; zato se ne spreminja zelo hitro, v marsikaterem pogledu pa se zdi še zmeraj polna življenja in sveža v svoji konservativnosti. Tu je treba povedati, da se zgoraj opisani premiki v humanističnih vedah nasploh dogajajo relativno počasi in ne abruptno,¹⁴ spremembe niso rezultat načrtnih ukrepov in drastičnih administrativnih posegov, kakršne je, denimo, izvajala totalitarna politika. Zato ne zajemajo celotnega področja (niti v posameznih državah) in niso niti približno tako enotne, zlasti pa so težje opazne; v opazovalcu nastaja vtis, da gre za »naravno« dogajanje, ki ga poganjajo napredek in

razvoj na posameznih strokovnih podpodročjih na eni in odprtost za nove trende in paradigme, ki določajo gibanje širše družboslovne misli, na drugi strani. V akademske prostore klasičnih študij teoretske novosti prihajajo v glavnem z nekaj zamika, in to predvsem v obliki adaptiranih dodatnih metod, s katerimi se »raziskovalno polje« včasih dopolnjuje, včasih širi, včasih celo reorganizira (to velja zlasti za posamezne raziskovalce in včasih za projekte, povezane z njihovim delom, le redko bi lahko tu govorili o »šolah« z jasno artikuliranim in trajnejšim učinkom). Stopnja kritičnosti pri uvajanju teh metod je precej različna; priložnostno nastajajo tudi refleksije novega stanja, ki pretežno težijo k ugotovitvam o aktualnem teoretičnem stanju, zlasti v obliki zgodovinskih pregledov (Falkner, Felson & Konstan, 1999), kdaj pa kdaj stopajo tudi v (samo)kritično in polemično razmerje s posameznimi teorijami interpretacije in pri tem poglobljajo in ostrijo pogled na lastno metodiko in metodologijo (Heath, 2002). Posebno poglavje predstavljajo ženske študije, ki se gibljejo v širokem razponu od radikalnih »epistemoloških rezov« do relativno konservativnih razširitev tradicionalnega vedenja; značilna je tudi živahna kritična samorefleksija, ki je usmerjena zdaj bolj zgodovinsko (Rabinowitz & Richlin, 1993) in načelno (McManus, 1997), zdaj bolj področno locirana (Lesser, 2019). Sumarno pa bi lahko rekel, da se v precejšnjem delu klasičnih študij pozitivistična naravnost, ki je imela v tej tradiciji veliko vlogo, brez težav metodološko povezuje – ali vsaj navdihuje in osvežuje – s tistimi sodobnimi vedami in teoretskimi tokovi, katerih obzorje je zamejeno z družbenostjo (različne oblike »neosociologizma« v literarni vedi: novi historizem, feministične študije, kritična teorija, kulturni materializem itd.).¹⁵ Zaradi praviloma nejasno, problematično (čeprav največkrat gostobesedno) artikuliranih osnovnih ontoloških predstav, iz katerih se (zavestno ali nezavedno) napajajo ti teoretski trendi, je potrebno poudariti, da tovrstne oblike raziskovanja literature vsaj v osnovi niso nekompatibilne z idejo o načelni možnosti mapiranja resničnosti in nemotenem diskurzivnem prometu, ki poteka po njej po takšnih ali drugačnih splošnih shemah. Tu ni bistveno, ali je na zemljevidu le del resničnosti in kako velik je, pa tudi ne, ali teorija vpisuje samo sebe nanj ali ne. Glede prvega velja: relevanten je pač tisti del resničnosti, katerega zemljevid je mogoče izdelati in na katerem lahko poteka nemoten diskurzivni promet: ta v teoretskem obzorju dejansko (čeprav morda ne eksplicitno) fungira kot celotna resničnost. S samovrišom na družbenozgodovinski zemljevid se skuša zlasti teorija novega historizma izogniti kritiki, ki je zadevala

14 Čeprav prim. slikovit opis dramatične sociologizacije raziskovanja grške tragedije Jasperja Griffina (Griffin, 1999; prim. tudi Senegačnik, 2008).

15 Seveda so v mnogih pogledih te (in pedantnejši pisec bi jim lahko prištel še številne) teorije medsebojno zelo različne, marsikdaj tudi nasprotno, pa tudi v mejah posameznih teoretičnih »polj« obstajajo številne individualne različice. Kljub vsemu temu pa naj še enkrat poudarim, da mi je tu pomembno njihovo obzorje, ki ima ob vseh razlikah isti okvir: družbenost.

»stari« histori(c)izem, namreč, da po eni strani absolutizira prostor zgodovine in zanika možnost splošnih, nadzgodovinskih trditev, po drugi pa jih sam izreka. A ena od temeljenih predpostavk neohistorizma, »metafizična« trditev, »da noben diskurz, domišljjski ali arhivski, ne omogoča dostopa do nespremenljivih resnic, niti ne izraža nespremenljive človeške narave« (prim. Veese, 1994; Vaupotič, 2005, 54) se ji pač ne izogne. In ravno to je ključno: izdelovalec zemljevida resničnosti se samorelativizira in »historizira« odzunaj, tako, da sam postavi med druge elemente tudi sebe in svojo historično resničnost. A kje stoji, ko se tako vrisuje? Isto kritiko lahko *mutatis mutandis* naslovimo tudi na radikalno formalistične teorije (razne oblike t. i. poststrukturalizma): odkod njihov avtor s pogledom zaobjema vse zajemajoče strukture misli, jezika, družbe? In obenem vidi tudi vso svojo resničnost kot element v gibanju teh struktur? Je torej njegov »teoretični pogled« pregled *над* epistemološkim poljem ali je zgolj eden od elementov v njem? Ali pa naj ga imamo morda kar za oboje – a kakšna je tedaj logika te epistemologije?

HISTORIČNA DISTANCA IN TEŽAVE Z AVTENTIČNOSTJO

V zadnjih desetletjih je (tudi) v klasičnih študijih zelo v ospredju koncepcija antičnega človeka kot drugega, od nas kulturno in civilizacijsko drugačnega (karkoli že to pomeni). Seveda je lažje distancirano gledati zgodovinsko oddaljeno realnost kot svojo sodobnost; iz vprašljive (neo)historistične in formalistične distance do lastne sodobnosti je sorazmerno preprosto prestopiti v distanco do historične realnosti. Za čisto teorijo, torej za sproščen pogled, osredinjen na *posamezne* pojave, motiviran z akumulacijo »objektivnega« vedenja, je metodologija, utemeljena v tej koncepciji, prinesla velik napredek v mnogih ozirih, tako v stvarnem zgodovinskem raziskovanju kot v razumevanju simbolnega, mentalnega sveta antike. O tem sploh ni dvoma. Toda ko gre za temeljne razsežnosti *literarnih, filozofskih in religioznih* besedil, stvar ni več tako preprosta. V teh primerih se namreč obzorje teoretičnega raziskovanja precej očitno ne prekriva z izvornim obzorjem besedila, tistim, ki je vplivalo na njegov nastanek, tako na avtorjeve namene kot na njegova predvidevanja o pričakovanju primarnih recipientov, ne glede na to, ali je skušal z oblikovanjem besedila usmeriti recepcijo v gibanje znotraj horizonta pričakovanja ali pa prebiti le-tega. To je razvidno tako iz uporabe različnih pojmov in miselnih postopkov kot iz celotnega načina delovanja jezika in »predmetnih področij« ali območij biti, ki jih raziskuje. Če takšna besedila strogo družboslovno

uokvirimo in jih obravnavamo tako, da omogočajo nemoten diskurzivni promet interpretiranja po splošnih vzorcih, jih s tem že prestavimo v radikalno drugačen življenjski prostor. Sodobni raziskovalec jih povečini obravnava na tak način. Takšen zamik obzorij je sicer mogoče opaziti tudi pri recepciji/interpretaciji kontemporalnih (sodobnih) besedilih teh vrst, vendar je v primeru historičnih besedil, in še prav posebej antičnih, stvar še dodatno zapletena.

V splošnem povezanost antike z našo sodobnostjo po zgodovinski kontinuiteti sicer ni sporna, zato se tudi »tujost« njenih kulturnih oblik in idej in potemtakem tudi »tujost« antičnega človeka lahko meri prav na tem ozadju. Nekaj, kar bom pogojno imenoval trenutno prevladujoč družboslovni pogled (ta postaja dominanten tudi na področju humanistike), je na historična besedila usmerjen v (za historizem značilni) *ptičji perspektivi*. To je globinski pogled navzdol, ki resnico preteklosti razbira bolje, kot so jo lahko sočasni pogledi, ker *a priori* vidi več od njih, više in globlje in širše. Kot že omenjeno, je to mogoče podkrepiti z mnogimi dokazi: lingvističnimi, zgodovinskimi, naravoslovnimi itd., ki jih omogočajo boljše tehnike, večja sistematičnost, načrtnost, organiziranost in povezanost raziskovanja, širši nabor specializiranih raziskovalcev in raziskovalnih institucij, navsezadnje pa tudi stoletna akumulacija znanja, ki je tako kot prej naštetih prednosti sad tradicije. Ne glede na to, za kakšno hermenevtično/interpretativno usmeritev gre, za načelno odprtost in pluralizem ali za prepričanje v odločilni pomen avtorskih intencij, ne glede na to, kakšen pomen pri oblikovanju pomena se pripisuje kontekstu ali tekstu, je podlaga takšnemu pogledu ali interpretaciji *radikalno zaprtje teksta v okviru družbenosti*: v družbeni funkcionalizem, ki je korelat zamejitve antropologije s sociologijo in z znanstveno-pragmatično naravnano-stjo (npr. v psihologiji).¹⁶ Seveda spet ni nobenega dvoma, da so raziskave antičnih besedil na takšni podlagi prinesle mnogostransko izboljšanje poznavanja le-teh in njihovega konteksta in da je to povsem legitimna oblika oziroma usmeritev raziskovanja. In vendar se v zvezi s to pragmatično strategijo družbeno-znanstveneega zapiranja obzorja porajajo nekateri pomisleki:

1. Nenujni, a dejanski problem je, da v poznavstvenjenem ozračju sodobnosti ta oblika dobiva tako rekoč značaj samoumevnosti in ekskluzivnosti in monopolni položaj.
2. Neredko je tak pristop brez prave refleksije in relevantne samoutemeljitve in samoomejitve predpostavljen kot »naša«, avtentična oblika razumevanja sodobne kulture in tradicije; pri tem sta uporabljena problematično inkluzivni »mi« in monolitna podoba sedanosti, kot da bi glede

16 Gill (1996, 6–7) v svojem raziskovanju osebe v grški epiki in dramatici uveljavlja poglede Kathleen Wilkes (1988), po katerih je duha (*mind*) in psihološke funkcije najbolje raziskovati z znanstvenimi modeli, za katere je značilno opisovanje v tretji osebi.

- tega obstajal konsenz in ne bi bilo številnih drugih načinov (samo)razumevanja sodobnega in historičnega človeka.
3. Povsem družboslovni model samorazumevanja človeka v antiki ni obstajal. Seveda so obstajale v antiki številne oblike interpretacije človeka, ki jih je koristno osvetljevati v kulturološki, antropološki ali sociološki luči in ki so za vse te oblike sodobnega raziskovanja resničnosti izredno dragocene, vendar so bile v svojem času vpete v drugačen okvir razumevanja človeka ali v drugačno antropološko obzorje. Zato je avtentičnost obravnavanja le-teh v takšnem okviru, milo rečeno, problematična, kar se zdi še posebej zanimivo glede na včasih pikro kritiko, ki jo sodobni interpreti namenjajo nasilnemu posvajanju antičnih besedil v prejšnjih dobah (posebej izrazit primer je zavračanje krščanskega moralističnega branja grške tragedije vse od humanizma).
  4. Posebno vprašanje je tudi, ali je v antiki obstajala predstava o metodološkem mentalnem »prostoru«, »metapoziciji«, na katero se je lahko postavil raziskovalec, da bi objektivno primerjal različne ideje, filozofske ali etične sisteme ali različne religije. Ohranilo se je izredno veliko tovrstnih primerjav med grško in negrško (»barbarsko«) kulturo: od aprioristično zavračajočih (npr. Grki vedno zmagajo v Evripidovi tragediji) do empatično slavilnih (npr. Ksenofontova *Kirova vzgoja*) in številnih, v katerih se kažejo zmernejše oblike odnosa, zlasti zmernejše stališče o grški superiornosti (npr. Herodot), a ta odnos ni tako rekoč nikoli povsem distanciran, zgolj teoretski. Tudi tisti avtorji, ki govorijo o splošni človeški naravi, govorijo o tem kot o nečem, kar nas *eksistencialno*, torej v poudarjenem pomenu *realno* zadeva; to pomeni, da lahko to lastno naravo dojemamo zato, ker jo živimo, ne ker jo konsistentno koncipiramo. Predvsem pa celo takšen politični realist in sociološko orientirani zgodovinar *ante litteram* kot Tukidid ne more brez kategorij, ki jih družboslovna znanost ne more priznati.¹⁷

*Pa tudi druge okoliščine, ker je vsaka od njih pod oblastjo nečesa neobvladljivega in močnejšega, te ljudi s strastjo, ki je v njih, ženejo v nevarnosti. Pričakovanje in poželenje sta povsod; prvo vodi, drugo mu sledi, in prvo snuje načrt, drugo pa namiguje na ugodne razmere/pomoč usode: največ škode napravita, in četudi nevidno, je to dvoje močnejše od vidnih strahot (Peloponeška vojna III 45 4–5).*¹⁸

5. Bistvene težave se pojavijo, kadar se v okviru radikalno družboslovnega modela interpretira že omenjene tipe besedil: religiozne, filozofske in literarne. V primeru prvih dvojih gre (zelo pogosto) za spraševanje po »prvih rečeh«, po principu bivajočega (gr. *arché*), ki družbo in vso njeno dinamiko sploh vzpostavlja. V zadnjih pa so pogoste aporetične situacije, kadar tema literarnega dela odločno sega onkraj robov tega modela, zaradi česar jo je potem mogoče samo radikalno prirediti ali pa docela ignorirati.

STEREOTIP O ROMANTIČNIH STEREOTIPIH

Tu nas zanima predvsem literatura. Primerov radikalne družboslovne prireditve aporetične tematike ne manjka, v zelo nazorni obliki jih lahko najdemo, denimo, v metodološkem razmisleku, ki uvaja knjigo Tima Whitmarsha *Starogrška literatura*. Avtor družbeno kritično zameji prostor literature v našem času takole: »Na sodobnem Zahodu je branje literature rafinirano razvedrilo, ki se ga lotevajo omikani ljudje zvečer, ob koncu tedna ali na počitnicah, v postelji, na zofi, na vlaku ali na ležalniku. V rigoroznem gospodarstvu meščanskega kapitalizma je literatura nepreklicno zapisana svetu prostega časa, se pravi nedela.« (Whitmarsh, 2013, 16–17). Bridki realizem teh duhovitih besed kaže med drugim tudi na to, da so prevladujoče recepcijske okoliščine danes bistveno drugačne od antičnih. Da ima zato tudi literatura tistih časov danes veliko krajši domet kot v času svojega nastanka in da so učinki mnogi del, vsaj tistih, ki niso namenjeni zabavi, premaknjeni v drugo življenjsko sfero. Nedvomno so to sociološko relevantna opažanja, toda ali lahko s tem zares uokvirimo pomenski in doživljajski potencial antične literature v sodobnosti? Ali niso bralske izkušnje vendarle še zmeraj individualne? Ali ne obstaja še zmeraj vsaj možnost, da so med seboj izredno različne? Da se kdaj pa kdaj kakšna razlije prek zidov prostega časa in zaznamuje tudi čas dela in celó bralčevo doživetje življenja, pa čeprav je zabredel v tiste starodavne svetove med počitniško vožnjo z vlakom ali udobno zleknjen na zofi? Da zaradi te izkušnje relevantno drugače občuti in razmišlja o sebi in svojem smislu, ujetem v primež »rigoroznega meščanskega kapitalizma«?

Nezanimanje za individualno in z njim povezano odprtost recepcijskega polja in možne eksistencialne posledice, tu ni naključno. Lepo ga pojasnjuje že tale misel na naslednji strani (Whitmarsh, 2013, 18): »Romantični pogled, po katerem vre literatura neposredno iz avtorjeve navdihnjene duše, nam je v sila majhno pomoč, ker se osredotoča na izvor literature, torej na miselne procese, ki so privedli avtorja do tega ali onega

17 Četudi gre v tem primeru samo za navedek, relevantnost besed Atenca Diodota ni postavljena pod vprašaj.

18 Prevod B. S. po Smithu (1953).

zapisa, namesto na njen učinek v družbi«. Vedeti, kaj se dogaja v pesniku, nam torej nič ne koristi, kajti nas zanima družbeni učinek literature. Seveda je takšna usmeritev zanimanja legitimna in relevantna, toda ali res že goli interes za družbene učinke literarno vedo pooblašča za tako rekoč načelno ignoranco individualne psihologije pesništva? V nasprotni smeri, namreč v smeri družbenozgodovinskih in kulturnih okoliščin, raziskovalci komaj kje v zgodovini kažejo tolikšno ignoranco. In zanimivo, še zlasti je ne kažejo v (pred) romantiki, kjer se sodobno homerslovje pravzaprav začne s študijami Thomasa Blackwella (*An Enquiry into Life and Writings of Homer*, 1735), Roberta Wooda (*Essay on the Original Genius and Writings of Homer*, 1769, 1775²) in seveda Friedricha Augusta Wolfa (*Prolegomena ad Homerum*). Wood, denimo, je kljub t. i. primitivističnemu pojmovanju, da poezija izvira iz genija nepismenega pesnika, pripisoval velik pomen zapisovalcem razpršene ustne tradicije in sestavljalcem celote pesnitev v 6. stoletju in izrecno zapisal, da »je veliki cilj njegovega eseja prestaviti bralca v pesnikovo dobo in deželo« (Wood, 1775, 300), kar pomeni bolj ali manj isto kot historično in kulturno-antropološko branje (prim. tudi Graver, 2007). Toda Withmarsh brez podobnih vprašanj nadaljuje v svoji smeri: samotni bralec Harolda Blooma, ki s tem početjem daje svojemu obstoju novo razsežnost, ustvarja zanj vtis absurdno romantičnega lika, »besedilo pa je v vsakem primeru tu zato, da izziva in razpihuje debate« (Whitmarsh, 2013, 22). Za argumentacijo mu, kot kaže, zadostuje kar vesela znanstvena maksima Dona Fowlerja (Fowler, 2000, 107): »Naš osnovni prizor ne sme biti samotar v temi kinodvorane, temveč prijateljska družba, ki razpravlja ob kozarčku«.

Posebej zanimiva je vsekakor pogosta pejorativna uporaba pojma romantika: zdi se, kot da je ta beseda nekakšno skupno ime vseh zavajajočih stereotipov v interpretaciji antične literature in da je razbijanje le-teh zadosten temelj literarne vede. Toda pogled, po katerem literatura vre iz avtorjeve navdihnjene duše, ne izvira iz romantike, temveč stoji čisto na začetku evropske literature; z njim se začne *Iliada*, pa tudi *Odiseja* in vsaj v arhaiski dobi je tak pogled skorajda obvezno izražen na začetku (epskih, a ne le epskih) pesmi. Četudi zgodnja antika pravega izvora poezije ne vidi v pesniku, temveč v božanskih silah, pa te delujejo skozi pesnika: vstopajo vanj in govorijo skozi njegova usta, torej iz njegove notranjosti. Kakorkoli že to notranjost tedanji pesniki imenujejo, je analogna »duši« romantičnega pesnika v tem smislu, da je tisti prostor, od koder prihaja pesem: nevidni, notranji prostor, ki ga ni mogoče nadzorovati in podrediti nikakršni logiki kulturnega in družbenega življenja. Že zaradi tega bi pravzaprav moral biti raziskovalcu antične literature zanimiv, navsezadnje se je

izoblikoval v stereotip in literarno konvencijo, nekoliko kasneje so se z vprašanjem navdiha kot izvora poezije ukvarjali nekateri vodilni filozofi (Demokrit, Platon). Imeti Homerja, Hezioda in Demokrita za romantike bi seveda pomenilo precej nenavadno razširitev tega pojma. Ker pa pa pri njih nedvomno najdemo prepričanje, da poezija nastaja iz navdiha, te ideje ne moremo odpraviti kot romantične izmišljije, težko pa bi tudi rekli, da se obzorje sodobnega interpreta, ki ga zanimajo zgolj družbeni učinki poezije, prekriva z obzorjem zgodnjih antičnih pesnikov in njihovega občinstva.

EKSISTENCIALNO OBZORJE HUMANISTIKE

Toda, če so težave že s sprejemanjem tako očitnih resnic, kaj naj pričakujemo šele od spopadanja s tistimi besedili, ki govorijo o še globlji samoti, kot je tista v temi prazne kinodvorane, o smrti? O radikalno neznanem, ki ga tudi načeloma ni mogoče družbeno uokviriti?¹⁹

Historistična kritika nekritične, »posvajajoče« transhistorične interpretacije, ki da naj bi antična besedila uporabljala kot nekakšen Rorschachov test za odkrivanje lastnih prepričanj, se tako (neopaženo) sprevrača v lastno karikaturu. S »prepovedjo« nekritičnega transhistoričnega prisvajanja, je ta družboslovni interpretativni obrat tako rekoč »prepovedal« tudi pristope, kakršni so se razvili v fenomenološki, personalistični in deloma tudi hermenevtični tradiciji. Za slednje ima zelo velik, če ne celo odločilen pomen eksistencialno obzorje (horizont). To seveda ni nikakršna znanstvena ali literarnovedna kategorija, že zaradi tega ne, ker jo je nemogoče v pragmatičnem smislu uporabno zamejiti. V eni najtehtnejših literarnoteoričnih knjig, kar so jih v novejšem času napisali klasični filologi, Malcolm Heath izrazi zanimiv – in poveden – zadržek do tega pojma (Heath, 2002, 106–107). Horizont razumevanja se spremeni, pravi, kadar se pojavi nekaj novega, ko dobimo kako novo informacijo. Tedaj moramo preveriti svoja prejšnja prepričanja, jih spremeniti ali pa zavrniti novo informacijo; v vsakem primeru se moramo prilagoditi – podoba horizonta pa po njegovem ne slika dobro tega dogajanja: v resnici je takšna interpretacija »samoprilagajalni proces našega miselnega sistema«. Mislim, da se v tem zadržku in korekciji kaže izredno velika razlika: kar se pojavi na horizontu, namreč dejansko spremeni sliko na njem, ne pa tega horizonta samega. Horizont je namreč tista odprtost, ki pojavljanje stvari – novih in starih – sploh omogoča. Naš miselni sistem se samo deloma prilagodi, namreč novi sliki, horizontu samemu pa se ne prilagajamo, razen v enem smislu, v tistem, v katerem je naša nevidna mera: mera odprtega bivanja, mera brez-mejnosti.

19 Samo nekaj slavnihih primerov med nešteti: Pindar, *Osmi pitijski slavospev* 95–96; Sofokles, *Kralj Ojdip* 1186–1188, *Ojdip v Kolonu* 1224–1228.

A če to obzorje ni nekaj objektivnega v smislu jasno definirane miselne kategorije, še ni preprosto samo nekaj subjektivnega, kar pač sodi k nediscipliniranemu mišljenju; je nekaj, kar se daje v najbolj osebni izkušnji tega, da sem (namenoma uporabljam 1. os. ednine), da resničnost je in predvsem, da je odprta, da je nekaj najbolj nedvomnega in obenem najbolj nezajemljivega, načeloma nedognanega in nerazpoložljivega. Paradokсно je prav ta najbolj osebna izkušnja obenem tudi najsplošnejša: v njej temelji tista splošna (vsakogaršnja) individualnost, ki se razpira v izkušnji lastnega sebstva in v skozi le-to nastajajoči, največkrat hipni izkušnji vse (trajno razprte) resničnosti ali pa v izkušnji lastne smrtnosti. Ta izkušnja je svojska točka neprehodnosti, ki omejuje vsako metodo in trditev, a obenem tudi odpira možnosti (samo)dojemanja v nezamejljivem prostoru.

Če se zdaj vrnem k izhodiščni podobi literarne vede (humanistike) kot izdelovanja zemljevida resničnosti in literarnih del kot neprehodnih mest v njej: je slednja sploh mogoče vrisati vanj? Kako naj si razmerje med zemljevidom in takšnimi mesti sploh predstavljamo?

Če jih prilagodimo legendi, sistemu znamenj, ki omogoča branje karte in s tem pragmatično prehodnost v resničnosti, zagotovo potvorimo njihovo »naravo«. Če pa jih označimo samo kot belo liso, kot »otok« brez zveze z ostalo podobo ali si jih predstavljamo kot iztrgan košček karte in s tem sugeriramo njihov »obvoz«, jih izločimo kot povsem neuporaben in zato nerelevanten, končno celo kot za nas neobstoječ del. Vendar ta mesta pač »so tu«: na njih se naš pogled usmerja onstran meja zemljevida, proti horizontu, in s tem tudi do meja resničnosti, katere del so navsezadnje tudi zemljevid sam, njegov izdelovalec in njegov bralec. Tako zarisano »epistemološko polje« je v bistvu eksistencialno polje, ker je ta pogled koekstenziven s človekovo eksistenco. Drugače povedano: sega do meja, kjer se slednja končuje in se zato zastavljajo najradikalnejša vprašanja o resničnosti in njenem smislu. Ta vprašanja, kot tudi smisel, so lahko samo osebna, kar pa seveda nikakor ne pomeni zasebna. V tem pogledu proti horizontu se namreč odpirajo tudi vselej novi vidiki »prehodne« resničnosti in omogočajo nenehno preverjanje, korekcijo in dopolnjevanje zemljevida.

L'INDIVIDUALITÀ E IL PROBLEMA DELL'ORIZZONTE INTERPRETATIVO

Brane SENEGAČNIK

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: brane.senegacnik@gmail.com

RIASSUNTO

L'autore da un punto di vista fenomenologico ed ermeneutico considera i modelli di ricerca letteraria che sono orientati in chiave esclusivamente sociologica e che non prendono in considerazione la psicologia individuale e la creatività linguistica dell'autore e del lettore. La comprensione della lingua e della cultura come un codificato sistema chiuso non può chiarire le innovazioni spontaneamente introdotte a livello individuale e non è in sintonia con la realtà aperta dell'opera letteraria. L'articolo segnala i punti nei quali un contesto interpretativo esclusivamente sociologico si rivela insufficiente riguardo all'analisi dei testi filosofici, religiosi e specialmente letterari della letteratura classica. Tutto questo è analogamente applicabile all'interpretazione letteraria di qualsiasi epoca e presuppone una serie di implicazioni riguardo alla comprensione delle scienze umanistiche in generale: la connessione di modelli passati con l'autocomprensione nella contemporaneità è possibile soltanto nel caso questi rimangano aperti all'irriducibile individualità personale e alle questioni radicali che essa propone.

Parole chiave: interpretazione del testo letterario, interpretazioni sociologiche connesse con l'antropologia culturale, modelli codificati, individualità, ermeneutica esistenziale

VIRI IN LITERATURA

- Smith, C. F. (ur.) (1953):** Thucydides 2: History of the Peloponnesian War. London, William Heinemann LTD; Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
- Blanchot, M. (1955):** *L' espace littéraire*. Paris, Édition Gallimard.
- Blanchot, M. (2012):** Literarni prostor. Ljubljana, Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Davidson, D. (2001):** *Inquiries into Truth and Interpretation*. New York, Clarendon Press, 125–139.
- Falkner, T. M., Felson, N. & D. Konstan (ur.) (1999):** *Contextualizing Classics: Ideology, Performance, Dialogue: Essays in Honor of John J. Peradotto*. Lanham, Md., Rowman & Littlefield.
- Fowler, D. (2000):** *Roman Constructions: Reading in Postmodern Latin*. Oxford, OUP.
- Frank, M. (1991):** *Selbstbewußtsein und Selbserkenntnis*. Stuttgart, Reclam.
- Gill, C. (1996):** *Personality in Greek Epic, Tragedy, and Philosophy. The Self in Dialogue*. Oxford, Clarendon Press.
- Graver, B. (2007):** *Romanticism*. V: Craigh, W. K.: *A Companion to Classical Tradition*. Malden, Oxford, Victoria, Blackwell Publishing, 72–86.
- Griffin, J. (1999):** *Sophocles and the Democratic City*. V: Griffin, J. (ur.): *Sophocles Revisited*. Oxford, Oxford University Press, 73–94.
- Hamburger, K. (1957):** *Logik der Dichtung*. Stuttgart, Ernst Klett.
- Hamburger, K. (1979):** *Warheit und Ästhetische Warheit*. Stuttgart, Ernst Klett.
- Hamburger, K. (2004):** *Resnica in estetska resnica*. Ljubljana, Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Heath, M. (2002):** *Interpreting Classical Text*. London, Duckworth.
- Kolodny, A. (1985):** *Dancing Through the Minefield: Some Observations on the Theory, Practice, and Politics of a Feminist Literary Criticism*. V: Showalter, E. (ur.): *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature, and Theory*. New York, Pantheon Books, 144–167.
- Ingarden, R. (1931):** *Das literarische Kunstwerk. Eine Untersuchung aus dem Grenzgebiet der Ontologie, Logik und Literaturwissenschaft*. Halle: Max Niemeyer.
- Ingarden, R. (1965):** *Das literarische Kunstwerk. Anhang: Von den Funktionen der Sprache im Theater-schauspiel*. Durchgesehene Auflage, Tübingen, Max Niemeyer.
- Ingarden, R. (1990):** *Literarna umetnina*, Ljubljana.
- Iser, W. (2006):** *How to do Theory*. Malden, Oxford, Victoria, Blackwell publishing.
- Komel, D. (2018):** Za uvod. V: Znanstvena konferenca Kontemporalnost razumevanjskega konteksta kot konceptualna podlaga interdisciplinarne humanistike. Program in povzetki. Ljubljana, Inštitut Nove revije, 4–6.
- Kozin, T. (2004):** *Induktivna pot do resnice*. V: Hamburger, K.: *Resnica in estetska resnica*. Ljubljana, Literarno-umetniško društvo Literatura, 141–162.
- Lesser, R. H. (2019):** *Homeric Studies, Feminism, and Queer Theory: Interpreting Helen and Penelope*. Dostopno na: <https://medium.com/cloelia-wcc/homeric-studies-feminism-and-queer-theory-interpreting-helen-and-penelope-ac63b5970628> (zadnji pristop: 8. 4. 2019).
- Lewis, C. S. (1943):** *The Abolition of Man*. Oxford, Oxford University Press.
- Lewis, C. S. (1998):** *Odprava človeka*. Ljubljana, Študentska založba.
- Marcuse, H. (1964):** *One Dimensional Man*. Boston, Beacon.
- McManus, B. F. (1997):** *Classics and Feminism: Gendering the Classics*. New York, Twayne Publishers.
- Neumann, E. (1959):** *Der schöpferische Mensch*. Zürich, Rhein.
- Neumann, E. (2001):** *Ustvarjalni človek*. Ljubljana, Študentska založba.
- Rabinowitz, N. S. & A. Richlin (1993):** *Feminist Theory and the Classics*. New York, Routledge.
- Senegačnik, B. (2008):** *Content-Based and Extratextual Reasons Arguing for a Psychological Approach to Sophocles' Antigone*. *Živa antika = Antiquité vivante*, 58, 1-2, 11–34.
- Showalter, E. (1985):** *Toward a Feminist Poetics*. V: Showalter, E. (ur.): *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature, and Theory*. New York, Pantheon Books, 122–143.
- Slemon, S. (2001):** *Post-Colonial Critical Theories*. V: Castle, G. (ur.): *Postcolonial Discourses: An Anthology*. Oxford, Blackwell, 99–116.
- Vaupotič, A. (2005):** *K problemu zamejitve pojma novi historizem*. *Dialogi*, 41, 3-4, 52–74.
- Veeser, H. A. (ur.) (1994):** *New Historicism Reader*. New York, London, Routledge.
- Veyne, P. (2010):** *Kako je naš svet postal krščanski (312–394)*. Ljubljana, Modrijan.
- Wilkes, K. V. (1988):** *Real People: Personal Identity without Thought Experiments*. Oxford, Oxford University Press.
- Williams, R. (1977):** *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Whitmarsh, T. (2013):** *Starogrška literatura*. Ljubljana, Modrijan.
- Wood, R. (1976):** *Essay on the Original Genius and Writings of Homer*. Port Jervis: Lubrecht & Cramer, faksimile izdaj iz let 1769 in 1775.